

MIECZYŚLAW JÓZEFczyk

RELIGIJNOŚĆ I MORALNOŚĆ NA POCZĄTKU SAMODZIELNEGO ŻYCIA¹

Treść: Wstęp. I. Metoda badań. II. Spójność wyznaczników religijności i moralności. III. Sieć powiązań wyznaczników religijności i moralności. IV. Wnioski duszpasterskie.

WSTĘP

Relacje między religijnością i moralnością były od dawna przedmiotem zainteresowań socjologów religii. W ostatni czasach często zwraca się uwagę na fenomen polskiej religijności. Można spotkać się z opiniami, że religijność ta jest oparta głównie na praktykach i słabo powiązana z moralnością.²

Doświadczenia duszpasterskie są różnorodne i niejednokrotnie przeczą obiegowym opiniom. Obiektywne określenie wzajemnego stosunku między wiarą, rytuałami, wykształceniem religijnym i przynależnością do parafii z jednej strony a akceptacją głoszonych przez Kościół norm moralnych — z drugiej, wymaga metodycznie prowadzonych badań. Dla duszpasterza najważniejsza jest znajomość tego okresu rozwoju człowieka, w którym zarysowuje się już harmonizacja wspomnianych elementów religijnych i moralnych.

Celem badań, których najważniejsze wyniki ukazano w tym artykule jest właśnie przedstawienie związku między dającymi się empirycznie ująć wyznacznikami religijności i moralności w wieku, gdy naogół zaczyna się organizować samodzielne życie zawodowe i rodzinne.

Badania przeprowadzono w stutysięcznym mieście przemysłowym Elblągu w 1977 r. Przedmiot ich można najogólniej określić jako analizę spójności religijności z moralnością lub związku wiary z życiem. Badania te ograniczono do najstarszej młodzieży w wieku 25—30 lat. Na początku tych właśnie lat zapadają najważniejsze decyzje życiowe, powodujące usa-

¹ Na podstawie pracy doktorskiej pod tym samym tytułem, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Andrzeja Święcickiego na Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie i obronionej w 1978 r.

² Edward Ciupak, *Parafianie?* Warszawa, 1961, s. 159.

modzielnienie się psychiczne i materialne młodych ludzi oraz rozpoczęcie już przez siebie ułożonego, samodzielnego życia rodzinnego. Interesujące nas młode pokolenie przyszło na świat w trudnych warunkach powojennych, w latach 1946—1951. Jest to więc pierwsze pokolenie wychowane w Elblągu, jako w nowej społeczności, w której brak było własnej jednolitej tradycji obyczajowej.

I. METODA BADAŃ

W kartotece centralnej elbląskiej parafii św. Mikołaja znajdowały się nazwiska i adresy 3.237 mężczyzn i kobiet w wieku lat 25—30, utrzymujących jakąkolwiek łączność z parafią, przynajmniej przez przyjmowanie dorocznej wizyty duszpasterskiej. Stanowiło to około 85% globalnej liczby mieszkańców parafii w tej kategorii wieku. Z tej populacji próba została dobrana warstwowo według płci i stanu cywilnego, metodą systematyczną i liczyła 500 osób. W toku realizacji nie przybyły 143 osoby zaproszone do wypełnienia ankiety audytoryjnej. Do dalszego opracowania materiału nie zakwalifikowano 23 ankiety i odlosowano 34 ankiety, tak, aby pozostało do opracowania 300 ankiet, w tym zgodnie z przyjętym założeniem układu warstwowego 150 mężczyzn i tyleż kobiet oraz 100 osób stanu wolnego i 200 żyjących w małżeństwie. Populacja ta jest wystarczająca, by ustalić korelacje między badanymi wyznacznikami religijności i moralności. Natomiast jej reprezentatywność w stosunku do populacji generalnej mieszkańców Elbląga w wieku 25—30 lat można określić tylko pośrednio. Cechy respondentów, których nie uwzględniono w doborze warstwowym, wśród 300 zbadanych osób rozkładają się następująco:

— ze względu na wiek lepiej reprezentowany jest najmłodszy rocznik: 23% respondentów, to osobnicy w wieku 25 lat, a gorzej najstarszy — 10% to osobnicy w wieku 30 lat.

Wykształcenie obejmuje wszystkie kategorie w przybliżeniu proporcjonalnie do struktury ogółu młodej ludności miasta. Około połowy badanych ma wykształcenie średnie, przeważnie techniczne, 20% wykształcenie wyższe oraz 32% zasadnicze zawodowe lub wyjątkowo tylko podstawowe. Elbląg jest miastem przemysłowym. Wszyscy respondenci są w wieku produkcyjnym: 89% pracuje zawodowo, w tym 42% to robotnicy, 16% technicy i 32% pracownicy umysłowi. Badana populacja może więc być traktowana jako typowa dla młodych pracowników średnich ośrodków przemysłowych.

Współczesne badania socjologiczne posługują się głównie metodami kwantytawnymi. W zakresie religii i moralności socjolog może badać to, co daje się ująć zjawiskowo i stwierdzić na zasadzie obserwacji zewnętrznej lub samoobserwacji, często polegającej na introspekcji. W doborze wskaźników religijności starano się zachować równowagę pomiędzy pomiarem poziomu wiary oraz poziomu praktyk religijnych. Pierwsze są podkreślane przez socjologów pracujących w krajach o przewadze ludności protestanckiej. Zaczerpnięto je z prac R. Starka i Ch. Glocka.³ Obejmują one następujące zagadnienia: Bóstwo Jezusa Chrystusa, istnienie życia pozagrobowego, istnienie szatana, fakt grzechu pierworodnego, uznanie cudów, jako wyrazu panowania Boga nad materią.

Wskaźniki składające się na wyznacznik poziomu praktyk zostały na dużą skalę zastosowane w krajach o wyraźnej przewadze ludności katolickiej i wiążą się z nazwiskiem Gabriela le Bras oraz jego współpracowników i kontynuatorów.⁴ Oceniając wyznacznik poziomu praktyk religijnych osób badanych zastosowano takie wskaźniki, jak uczestnictwo w niedzielnej mszy, spowiedź, Komunię św. oraz prywatną modlitwę. Usystematyzowane w ten sposób dwa powyższe wyznaczniki wiary i praktyk odniesiono do relacji: „człowiek—Bóg”.

Dalsze dwa wyznaczniki religijności: wykształcenie religijne, mierzone liczbą lat uczęszczania na katechizację oraz przynależność do grup religijnych potraktowano w sposób uproszczony, odnosząc je do relacji: „człowiek wierzący — instytucja, wspólnota religijna”.

W poszukiwaniu mierników moralności, zdecydowano się na takie, które były szczególnie ważne dla ustalenia, na ile propagowany przez Kościół model moralności spotyka się z akceptacją respondentów. W pierwszym rzędzie szukano norm moralnych dotyczących zachowania biologicznej równowagi życia i ochrony mechanizmów, które to życie tworzą. Uznano za takie następujące oceny moralne: — pożycia małżeńskiego po ślubie cywilnym a przed kościelnym, nierozzerwalności małżeństwa, stosowania sztucznych środków antykoncepcyjnych, wierności małżeńskiej i przerywania ciąży. Wskaźniki te łącznie nazwano wyznacznikiem etyki seksualnej i małżeńskiej propagowanej przez Kościół.

³ R. Stark, Ch. Glock; *American Piety: The Nature of Religious Commitment*, 1968, University of California Press, s. 57—80.

⁴ G. le Bras, *Introduction a l'histoire de la pratique religieuse en France*, Paris, 1942 *passim*.

Następna grupa wskaźników dotyczyła stosunku człowieka do dóbr materialnych, który wyraża się w panowaniu nad swymi dozwolonymi nawet potrzebami. Zdecydowano się na następujące wskaźniki, które mają wyrażać zrozumienie potrzeby dobrowolnego powstrzymania się od: spożywania mięsa w piątki, picia alkoholu w w. poście, palenia papierosów w pewnych okresach, uczestniczenia w zabawach w pewnych okresach. Wskaźniki te łącznie potraktowano jako wyznacznik ascezy.

Obydwa wymienione tu wyznaczniki są związane z życiem człowieka i odnoszą się do racjonalnego zaspakajania jego potrzeb. Stawiają mu one wymagania stałej kontroli swego postępowania.

Dwa dalsze zastosowane w badaniach wyznaczniki moralności, to wybór wartości altruistycznych oraz wybór głoszenia niewygodnej prawdy. Są to wartości moralne wychodzące naprzeciw drugiego człowieka.

W całej dalszej analizie problematykę religijności i moralności potraktowano odrębnie. Oznacza to z jednej strony uznanie autonomiczności obu wspomnianych dziedzin życia ludzkiego, z drugiej zaś strony dążenie do opisania istniejących między nimi zależności. Wspomniana odrębność określa specyfikę a poszukiwanie zależności wyznacza główny cel pracy.

Trzymając się zarysowanej specyfiki i realizując cel badań postawiono następujące problemy robocze:

- zbadanie spójności między religijnością i moralnością,
- zbadanie, które z zastosowanych wyznaczników religijności i moralności można uznać za centralne.

Formułując pierwszy problem umieszczono religijność przed moralnością i umownie potraktowano ją jako zmienną niezależną. Ma to swoje odniesienie do założeń bardziej ogólnych a mianowicie, że stosunek człowieka do Boga opisywany przez socjologa badającego religijność jest logicznie pierwszy i z punktu prawidłowo rozumianego światopoglądu katolickiego ważniejszy, niż stosunek do człowieka.

Drugi problem jest niejako uzupełnieniem pierwszego. Korelując ze sobą poszczególne wyznaczniki religijności i moralności można wykryć strukturę ich powiązań i określić, które z nich wchodzi w skład największej liczby korelacji. Będą to te zmienne, które jako dominujące cechy religijności lub moralności łączą się najczęściej z innymi zmiennymi.

Zastosowane w tej pracy metody nie pozwalają na ustale-

nie zależności przyczynowych, mogą jedynie doprowadzić do wykrycia zależności statystycznych, które, jak wiadomo nie przesądzają, co jest przyczyną a co skutkiem.

II. SPÓJNOŚĆ WYZNACZNIKÓW RELIGIJNOŚCI I MORALNOŚCI

Dla ustalenia poziomu spójności zastosowano tu dwie miary:

— Liczbę korelacji rzeczywistych między uwzględnionymi wyznacznikami w porównaniu z możliwą do osiągnięcia liczbą korelacji i rozróżnieniem ich na dodatnie i ujemne. Wszystkie korelacje liczone osobno dla 4 następujących kategorii spośród 300 badanych:

mężczyźni nie żonaci — kawalerowie	— 50 osób
kobiety nie zamężne — panny	— 50
mężczyźni żonaci	— 100
kobiety zamężne	— 100

— Kierunek i wielkość zależności czyli regresję, to jest liczbową zmianę jednej zmiennej równoległą do zmiany drugiej zmiennej.

Po skorelowaniu między sobą parami wszystkich 8 zastosowanych w pracy wyznaczników religijności i moralności otrzymano 28 możliwości powiązań dla każdej kategorii badanych, łącznie 112 korelacji, wśród których 34 wyniki istotne lub przynajmniej prawdopodobne na poziomie $\alpha < .10$. Tabele korelacyjne posłużyły do sporządzenia zestawień zbiorczych na specjalnych grafikach, na których wydzielono 3 sektory.

- Sektor I dotyczy spójności wyznaczników religijności.
- Sektor II dotyczy spójności wyznaczników moralności.
- Sektor III zawiera korelacje między wyznacznikami religijności i moralności.

Na tabeli w odpowiednim kwadracie wpisano liczby od 4 do 1, to znaczy, że korelacja conajmniej prawdopodobna występuje w podanej liczbie kategorii badanych.

Z analizy sektora I wynika wyraźna spójność wyznaczników wiary i praktyk religijnych, określająca stosunek człowieka do Boga (4 korelacje istotne lub prawdopodobne na 4 możliwe). Kierunek zależności jest dodatni oraz ma miejsce duża regresja, czyli liczbowa zmiana jednej zmiennej, równoległa do zmiany drugiej zmiennej.

Wykształcenie religijne i udział w grupach parafialnych,

Tabela 1: Zbiorcze zestawienie korelacji na poziomie przynajmniej $\alpha < .10$.

Nr	Wyznaczniki	Nr	1	2	3	4	5	6	7	8
1	Wiara									
2	Praktyki religijne	4								
3	Wykształcenie religijne	2	1							
4	Udział w grupach	1	1	I						
5	Poglądy moralne	4	1	2						
6	Asceza	2	2	-1 3	1	3				
7	Wybór wartości altruistycznych				III	1	II			
8	Wybór głoszenia niewygodnej prawdy					2	-1 2			

określające stosunek człowieka wierzącego do instytucji i wspólnoty religijnej, nie mają tak wyraźnego związku z dwoma poprzednimi wyznacznikami (wykształcenie religijne: 3 korelacje istotne lub prawdopodobne na 8 możliwych, udział w grupach parafialnych: 2 takie korelacje na 8 możliwych) i nie są spójne ze sobą (brak jakiegokolwiek korelacji na 4 możliwe).

Można więc sądzić, że relacja: „człowiek — Bóg” nie znajduje wśród badanej populacji pełnej podbudowy wyrażającej się w uczęszczaniu na katechizację i uczestnictwie we wspólnotowych elementach Kościoła.

W sektorze II zauważa się dość dużą spójność między normami związanymi z problemami osobistymi i małżeńskimi respondentów (3 korelacje na 4 możliwe między etyką seksualną i małżeńską a ascezą). Mała natomiast spójność występuje między tymi normami a wyznacznikami moralności

świadczącymi o wychodzeniu naprzeciw drugiemu człowiekowi (5 korelacji dodatnich i 1 ujemna na 16 możliwych). Ponadto między tymi dwoma wyznacznikami brak jest jakiegokolwiek spójności.

W sektorze III, poświęconym analizie spójności wyznaczników religijności i moralności, te wyznaczniki religijności, które określają stosunek człowieka do Boga, są dość spójne, jednakże tylko z tymi wyznacznikami moralności, które są zwrócone ku problemom osobistym i małżeńskim respondentów (9 korelacji na 16 możliwych). Spośród wyznaczników religijności mających charakter instytucjonalno-wspólnotowy, wykształcenie religijne wykazało współzależność z tymi wyznacznikami moralności, które są zwrócone ku problemom osobistym i małżeńskim respondentów (5 korelacji dodatnich i 1 ujemna na 8 możliwych). Udział w grupach natomiast na 8 możliwych wykazał tylko 1 korelację dodatnią z ascezą. Panny biorące udział w grupach parafialnych, np. należące do żywego różańca, nieco częściej, niż inne ich koleżanki akceptują powstrzymanie się od spożywania mięsa w piątki.

Zaden z 4 wyznaczników określających poziom religijności w żadnej z 4 badanych grup nie pozostaje w zależności od wartości moralnych, wychodzących naprzeciw drugiemu człowiekowi, to znaczy od altruizmu i głoszenia niewygodnej prawdy.

Drugi problem roboczy polegał na poszukiwaniu struktury powiązań poszczególnych wyznaczników religijności i moralności oraz wyznacznika centralnego, wokół którego koncentrują się pozostałe wyznaczniki. W poszukiwaniu struktury powiązań i wyznacznika centralnego dokonano następujących działań:

— Związki między analizowanymi wyznacznikami oznaczono liczbą linii, odpowiednią do liczby występujących między nimi korelacji.

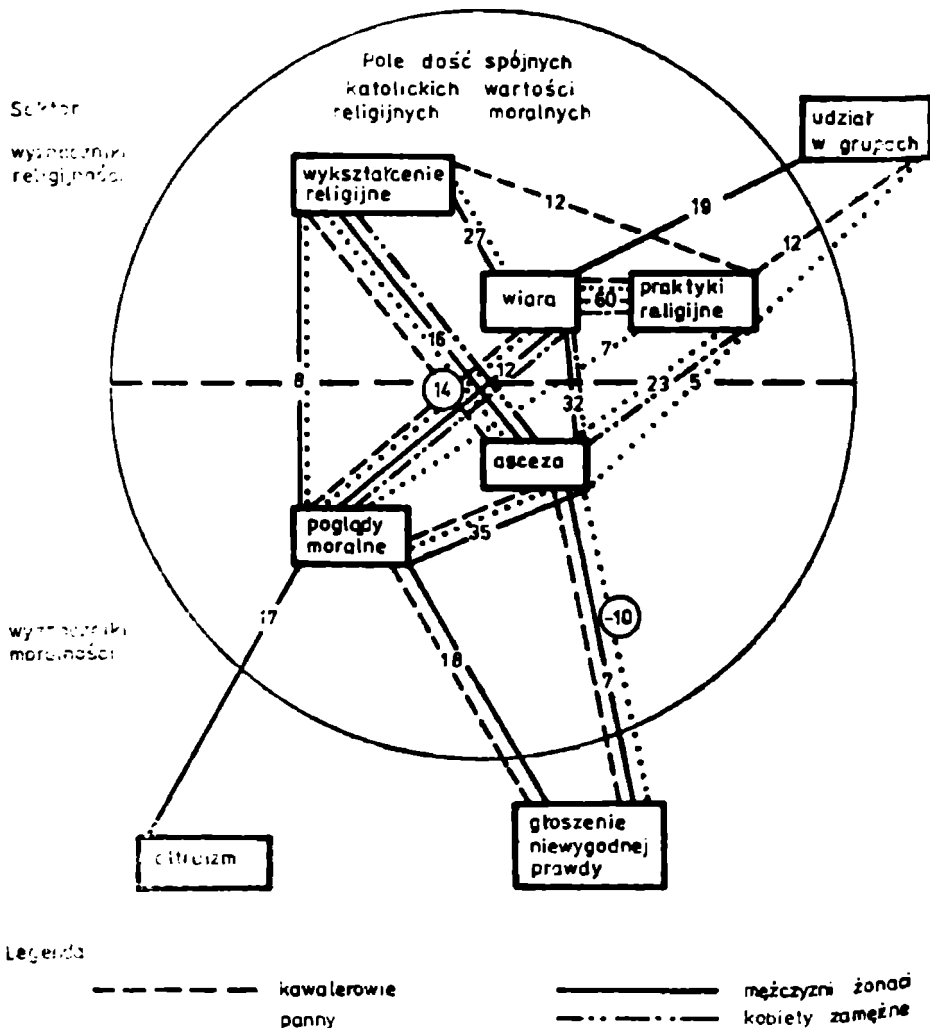
— Przeciętną wielkość zależności wyrażono liczbami umieszczonymi pośrodku linii; oznaczają one średnią różnicę odsetek zmiennej zależnej przy zmianie jakościowej zmiennej niezależnej.

— Korelacje i regresje ujemne oznaczono liczbą okoloną.

— Odległości na rysunku w przybliżeniu charakteryzują regresję: im większa jest średnia regresja, tym mniejsza jest odległość między parami zmiennych i odwrotnie; im mniejsza jest średnia regresja, tym większa jest odległość na rysunku między parami zmiennych.

III. SIEĆ POWIĄZAŃ WYZNACZNIKÓW RELIGIJNOŚCI I MORAŁNOŚCI

Tabela 2: Sieć powiązań wyznaczników religijności i moralności

Trzon pola przedstawionego na tabeli 2 stanowi wiara; 13 dodatnich korelacji wiąże ją z innymi wyznacznikami, przy wysokich przeciętnych regresjach. Na drugim miejscu wypada umieścić akceptację etyki seksualnej i małżeńskiej również z 13 korelacjami dodatnimi, ale z niższymi regresjami. Na

trzecim miejscu sklasyfikowano ascezę z 13 dodatnimi i 2 ujemnymi korelacjami o dość dużych przeciętnych regresjach; dalsze miejsce zajęły praktyki religijne (9) i udział w katechizacji 8 korelacji dodatnich.

Poza polem dość spójnych katolickich wartości religijnych i moralnych, w którym wszystkie wyznaczniki wiążą się między sobą przynajmniej w jednej z badanych kategorii osób, znalazły się następujące wyznaczniki: udział w grupach parafialnych (z 3 korelacjami), wybór głoszenia niewygodnej prawdy (z 4 korelacjami dodatnimi i 1 ujemną) oraz wybór wartości altruistycznych (z 1 korelacją).

Centralnym miernikiem okazał się więc wyznacznik wiary. Drugim z kolei pod względem ważności w strukturze przekonań badanych osób jest wyznacznik akceptacji etyki seksualnej i małżeńskiej propagowanej przez Kościół. Wydaje się stąd wynikać wniosek, że dla badanej populacji ważną konsekwencją wiary jest akceptacja norm moralnych, dotyczących ochrony powstawania życia i trwałości związków rodzinnych. Dość wysokie miejsce asceży może dowodzić, że asceza, pojmowana jako czynnik regulujący stosunek człowieka do korzystania z dóbr materialnych, jest nadal ważnym elementem moralności.

Wewnątrz pola dość spójnych katolickich wartości religijnych i moralnych znalazły się przede wszystkim te wyznaczniki religijności i moralności, które charakteryzują indywidualistyczne i rodzinne nastawienie respondentów do spraw wiary i moralności. Wiara i praktyki religijne są tu potraktowane jako wyznaczniki relacji: „człowiek—Bóg”. Akceptacja etyki seksualnej i małżeńskiej oraz asceży wskazuje na preferencję norm moralnych związanych z życiem osobistym człowieka, w porównaniu z tymi normami, które określają postawę badanych wobec innych ludzi. Wewnątrz analizowanego koła znalazło się też wykształcenie religijne organizowane przez Kościół i świadczące o podporządkowaniu się respondentów jednemu z najbardziej propagowanych jego zaleceń, czyli mającemu wyraźnie instytucjonalny charakter.

Czynnik wspólnotowy religijności i moralności, jako element relacji: „człowiek wierzący — wspólnota wierzących” nie jest w równej mierze, jak czynniki indywidualistyczne religijności i moralności akceptowany przez badanych. Dotyczy to zarówno udziału w grupach religijnych, okazywania odwagi cywilnej przez głoszenie niewygodnej prawdy, jak i wyboru wartości altruistycznych.

IV. WNIOSKI DUSZPASTERSKIE

Patrzac na uzyskane wyniki z pozycji duszpasterskich, wypada dodatkowo ocenic fakt, ze wlasnie wiara jest wrowd pracujacej i organizujacej wlasne zycie mlodziezy fundamentem struktury wartosci religijnych i moralnych. Natomiast ujemnym, wytyczajacym jednak kierunek dalszej pracy pastoralnej stwierdzeniem jest wyraźny niedostatek uznania dla wartosci spolecznych.

Religiosité et morale au début de la vie
indépendante

Sommaire

L'article a pour but de présenter la cohérence entre les désignatifs de religiosité et de moralité pouvant être conçus empiriquement chez les jeunes, âgés de 25 à 30 ans, c'est-à-dire dans une période de vie où les plus importantes décisions sont prises, celles qui notamment ont pour conséquence l'indépendance psychique et pécuniaire des jeunes. Les recherches ont eu lieu en 1977, dans la ville industrielle d'Elblag, au moyen d'une enquête auditoire. 300 enquêtes servirent à l'élaboration. La population examinée peut être considérée comme typique pour les jeunes travailleurs des milieux industriels moyens.

Comme désignatifs de religiosité furent considérés les indicateurs du niveau de la foi, puisés des ouvrages de R. Stark et de Ch. Glock, ainsi que les indicateurs des pratiques religieuses typiques pour le catholicisme et enfin les indicateurs de l'éducation religieuse et de l'appartenance aux groupements religieux. Les indicateurs de la foi et des pratiques religieuses furent reportés à la relation: „homme—Dieu”, par contre les deux qui suivent à la relation: „homme croyant — Institution de travail, communauté religieuse”.

Parmi les désignatifs de moralité fut pris égard à ceux, qui se reportant aux règles morales concernant la conservation de l'équilibre biologique de la vie et la protection des mécanismes produits par cette vie. Ils furent reconnus comme désignatifs de l'éthique sexuelle et conjugale propagée par l'Eglise. Un autre groupe d'indicateurs, exprimant la compréhension pour la nécessité d'une abstention de bon gré de l'apaisement de certains besoins, a été traité comme un indicateur de l'ascèse. Deux autres désignatifs de moralité sont: le choix des valeurs altruistes et l'option de proclamer une vérité in-

commode, traités tous les deux comme valeurs morales allant à la rencontre de l'homme.

L'on procéda aussi à l'examen d'une cohérence entre la religiosité ainsi conçue et la moralité, ainsi qu'à la recherche d'un désignatif central, autour duquel se concentrent les autres.

La cohérence des désignatifs de la foi et des pratiques religieuses, déterminant le rapport entre l'homme et Dieu, a été démontrée. L'éducation religieuse et la participation aux groupements qui expriment la participation aux éléments communautaires de l'Eglise, n'ont pas de liaison aussi distincte avec les désignatifs précédents et ne sont pas cohérents entre eux. Une cohérence fut par contre établie entre l'acceptation de l'éthique sexuelle et conjugale et l'ascèse, par conséquent donc entre les normes liées à la vie personnelle et conjugale des répondants; une cohérence, quoique faible, a cependant lieu entre ces derniers et les valeurs qui témoignent de l'appel à aller à la rencontre d'un autre homme.

Les désignatifs de religiosité qui déterminent le rapport entre l'homme et Dieu sont assez cohérents avec les désignatifs de moralité qui eux, sont tournés vers les problèmes personnels et conjugaux des répondants. Parmi les désignatifs institutionnels et communautaires de religiosité, c'est uniquement l'éducation religieuse qui démontre une certaine cohérence avec ces désignatifs de moralité, qui s'inclinent vers les problèmes personnels et conjugaux des répondants.

Le désignatif de la foi fut reconnu comme un désignatif central, tandis que le désignatif de l'éthique sexuelle et conjugale occupe la seconde place. En dedans du domaine assez cohérent des valeurs catholiques et morales, se sont trouvés avant tout ces désignatifs de religiosité et de moralité qui caractérisent l'orientation individualiste et de famille des répondants face aux problèmes de la foi et de la moralité. L'éducation religieuse, témoignant de la subordination des répondants aux enseignements de l'Eglise, y trouve également sa place.

L'élément communautaire de religiosité et de moralité n'a pas été placé par les analyses sur le même niveau que les éléments individualistes et de famille.

Ce qui incite à l'optimisme, c'est le fait de la grande importance de la foi dans la vie des jeunes appartenant aux groupements ici analysés, tandis que le devoir pastoral doit désormais consister en l'approfondissement de la compréhension des valeurs sociales.